

Альбіна Соловей,

аспірантка Хмельницького університету
управління та права

імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1337-1604>

УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ІНОЗЕМЦЯМИ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ ПРО ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

У науковій статті здійснено дослідження процесуальних особливостей та правових наслідків усиновлення дітей іноземцями, які проживають за межами України. На підставі проведеного наукового дослідження, автор прийшов до висновку, що у випадку подання заяви про усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства (якщо остання постійно проживає за межами території України), додатково подаються дозвіл уповноваженого органу виконавчої влади, висновок компетентного органу відповідної держави про умови їх життя і можливість бути усиновлювачами. Однією із особливостей здійснення усиновлення дітей іноземцями та особами без громадянства є те, що відповідно до ст. 287 Сімейного кодексу України якщо вони проживають за межами України, відповідна консульська установа за дорученням Міністерства закордонних справ України веде облік цих дітей і здійснює нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними вісімнадцяти років. Нагляд за умовами проживання і виховання усиновлених дітей, які проживають на території України, здійснюється службами у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів до досягнення дітьми вісімнадцяти років; облік дітей, які проживають за межами України здійснюють відповідні консульські установи та дипломатичні представництва України за місцем проживання дитини та усиновлювачів.

Ключові слова: усиновлення дитини іноземцями; усиновитель; усиновлена дитина; дозвіл на усиновлення; нагляд за усиновленими дітьми.

Solovei A.

Adoption of children by foreigners who live outside Ukraine: procedural features and legal consequences

The scientific article examines the procedural features and legal consequences of adoption of children by foreigners living outside Ukraine. On the basis of the scientific research, the author came to the conclusion that in the case of submitting an application for the adoption of a child by a foreigner or a person without citizenship (if the latter permanently lives outside the territory of Ukraine), a permit from an authorized body of the executive power is additionally submitted (such body is the Ministry of Social Policy of Ukraine), the conclusion of the competent body of the relevant state about their living conditions and the possibility of being adoptive parents. Supervision of the conditions of residence and upbringing of adopted children living in Ukraine is carried out by the children's services at the place of residence of the adoptive parents until the children reach the age of eighteen; registration of children living outside Ukraine is carried out by the relevant consular institutions and diplomatic missions of Ukraine at the place of residence of the child and adoptive parents. The legislation of most countries entrusts the functions of monitoring the observance of the rights of adopted children from other countries to the relevant social services, non-state agencies that act exclusively within the framework of national legislation. At the same time, the legislation of a number of countries does not provide legal grounds for the possible participation in this process of officials of consular institutions of other countries. Thus, the inconsistency of the legislation leads to non-fulfillment by the adoptive parents of the obligation given in Ukraine to place the child on the consular register, which prevents the implementation of control over the conditions of residence and upbringing of children. In addition, the reports on the living conditions and upbringing of the child, which are compiled by the adoptive parents themselves, are not always objective.

Keywords: adoption of a child by foreigners; adopter; adopted child; adoption permit; supervision of adopted children.

Постановка проблеми. Інститут усиновлення є одним із найважливіших інститутів сімейного права, поряд із інститутом шлюбу, сім'ї та батьківства, виступаючи з одного боку формою захисту сімейних прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з іншого – будучи юридичним фактом, що зумовлює набуття особами, які усиновили дитину батьківських прав та обов'язків; для

усиновителів – це й забезпечення можливості набуття ними такого важливого особистого немайнового права, як право на батьківство (материнство). В той же час, зважаючи на юридичне визнання пріоритету прав та інтересів дитини перед правами та інтересами інших учасників сімейних відносин, важливим є забезпечення дієвого процесуального механізму здійснення усиновлення в аспекті забезпечення попередження можливих порушень сімейних прав та інтересів дитини, особливо якщо усиновлення здійснюється іноземцями або особами без громадянства, що зумовить зміну місця проживання дитини та залишить в якості контролю за умовами проживання дитини лише здійснення передбаченого законодавством нагляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика усиновлення дітей іноземцями досліджувалася рядом науковців, таких як К. Ю. Бородич, В. А. Ватрас, М. В. Гримич, М. М. Іванова, О. П. Івановська, І. В. Ковальчук, О. Тавлуй, Л. М. Токарчук, однак у зазначеній сфері наукового дослідження зберігається дискусія та суперечності, що підтверджує актуальність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Метою статті є наукове дослідження процесуальних особливостей та правових наслідків усиновлення дітей іноземцями, які проживають за межами України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості здійснення усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства порівняно із загальним порядком, визначені ст. 283 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України). Однак, процесуальний порядок здійснення усиновлення цими категоріями осіб в СК України не визначений; виняток становлять положення ст. 224 СК України, якими передбачені основні до мотивації судового рішення про усиновлення та ст. 225 СК України, в якій момент здійснення усиновлення прив'язаний до набрання законної сили рішенням суду про усиновлення [1].

Більш детально визначені процесуальні особливості здійснення усиновлення у Цивільному процесуальному кодексі України, зокрема у ст. ст. 310 – 314, тобто розгляд та вирішення справи про усиновлення здійснюється в порядку цивільного судочинства за процедурою окремого провадження. Відповідно до них, заява про усиновлення подається до суду за місцем проживання дитини разом із наступними документами: копія свідоцтва про шлюб, а також письмова згода на це другого з подружжя, засвідчена нотаріально, – при усиновленні дитини одним із подружжя; медичний висновок про стан здоров'я заявника; довідка з місця роботи із зазначенням заробітної плати або копія декларації про доходи; документ, що підтверджує право власності або користування жилим приміщенням; інші документи, визначені законом [2].

У випадку подання заяви про усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства (якщо остання постійно проживає за межами території України), додатково подаються дозвіл уповноваженого органу виконавчої влади (таким органом є Міністерство соціальної політики України), висновок компетентного органу відповідної держави про умови їх життя і можливість бути усиновлювачами (має містити наступну інформацію: адресу, житло-во-побутові умови, біографію, склад сім'ї заявника та значний перелік питань, визначених Міністерством соціальної політики України), дозвіл компетентного органу відповідної держави на в'їзд усиновленої дитини та її постійне проживання на території цієї держави, зобов'язання усиновлювача, оформлене в нотаріальному порядку, про надання представникам дипломатичної установи України за кордоном інформації про усиновлену дитину та можливості спілкування з дитиною [2; 3, с. 126]. Вище викладені документи повинні бути перекладені державною мовою, а переклад – посвідчений нотаріально.

У розгляді справи предметом судової діяльності є перевірка підстав усиновлення, його відповідність інтересам особи, а також відсутність порушення інтересів інших осіб. Як у провадженні в справі про усиновлення до судового розгляду у попередньому судовому засіданні, так і під час судового розгляду справи увага має бути зосереджена на з'ясуванні умов та обставин, за наявності яких усиновлення може бути здійснене. Суд зобов'язаний перевірити наявність передбачених законом підстав для усиновлення, а саме: згода батьків дитини на усиновлення (якщо є необхідність); відповідність заявника вимогам до осіб, які можуть бути усиновлювачами; чи є дитина або повнолітня особа відповідно до законодавства суб'єктом усиновлення; наявність згоди дитини на усиновлення (якщо це можливо); відповідність висновку органу опіки та піклування і дозволу на усиновлення уповноваженого органу виконавчої влади необхідним вимогам [4, с. 81].

У ст. ст. 312, 313 та 314 Цивільного процесуального кодексу України зазначені питання підготовки справи до судового розгляду, власне особливості здійснення судового розгляду та процесуальні аспекти ухвалення судового рішення про усиновлення дитини. В той же час, в законодавстві не визначено істотних особливостей для справ про усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства, крім того, що прийняте судове рішення має бути надіслане не тільки до органу державної реєстрації актів цивільного

стану за місцем ухвалення рішення, а й до уповноваженого органу виконавчої влади [2]. На нашу думку, це є недоліком цивільного процесуального законодавства. Зокрема, слід прямо передбачити, що у справі про усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства має брати участь не тільки представник Міністерства соціальної політики України (як органу, який надав дозвіл на усиновлення) та органу опіки та піклування (як орган, що видав висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини), як це впливає із положень ч. 1 ст. 313 Цивільного процесуального кодексу України, а й слід залучати до участі у справі представника консульської установи відповідної держави, у разі, якщо усиновлення здійснюється особами, які постійно проживають за межами України.

Однією із особливостей здійснення усиновлення дітей іноземцями та особами без громадянства є те, що відповідно до ст. 287 СК України якщо вони проживають за межами України, відповідна консульська установа за дорученням Міністерства закордонних справ України веде облік цих дітей і здійснює нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними вісімнадцяти років [1]. Здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, особливо після усиновлення іноземними громадянами, враховуючи, що в цьому випадку усиновлена дитина здебільшого переїздить до країни проживання батьків-усиновлювачів, є особливо актуальним з огляду на непоодинокі випадки, які свідчать про порушення прав дітей, які були усиновлені як громадянами України, так і іноземцями [5, с. 175].

Зазначене зумовлює поширення практики здійснення нагляду за дітьми, усиновленими в процесі міжнародного усиновлення, в багатьох державах. Зокрема, відповідні процедури існують у Польщі, Хорватії, Румунії, Литві, Болгарії, Греції, Ізраїлі, Іспанії, Італії, Угорщині, Латвії, Німеччині. У всіх цих державах, так само як і в Україні, основною формою здійснення нагляду за додержанням прав усиновлених дітей є звіти, які подаються на основі проведеного обстеження умов проживання та виховання дитини. Такі звіти можуть складатися як самими усиновителями, так і відповідними службами у справах дітей у відповідній державі або відповідним органом держави, громадянином якої була усиновлена дитина; в Латвії органом, який здійснює нагляд є суд у справах дітей; у Бельгії здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей покладається на відповідну посередницьку організацію, за допомогою якої й здійснювалося усиновлення; в Ізраїлі нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини здійснюється також недержавною організацією, однак такою, що отримала спеціальну ліцензію на здійснення відповідного нагляду. Міжнародними документами з питань здійснення міжнародного усиновлення не передбачається обов'язок надання звітів після усиновлення, але жодною мірою це не обмежує і не виключає їх. Все залежить від особливостей національної політики держави. Більшістю країн встановлено максимальний період обов'язкової звітності від трьох до п'яти років після усиновлення. Періодичність подання таких звітів також є різною – можливе щорічне подання звітів, можливе подання звітів протягом деякого часу після усиновлення, коли в подальшому подання таких звітів не вимагатиметься. В той же час, у таких державах, як Австрія, Бельгія, Велика Британія, Данія, Естонія, Франція, Ірландія, Італія, Нідерланди, США та Швеція подання звітів та здійснення інших форм нагляду за дотриманням права дітей, усиновлених іноземцями, не передбачається [5, с. 17; 6; 7, с. 615].

В Україні нагляд за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями здійснюється відповідно до положень Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905 [8].

Відповідно до п. 103 цього нормативно-правового акту, нагляд за умовами проживання і виховання усиновлених дітей, які проживають на території України, здійснюється службами у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів до досягнення дітьми вісімнадцяти років; облік дітей, які проживають за межами України здійснюють відповідні консульські установи та дипломатичні представництва України за місцем проживання дитини та усиновлювачів. У разі усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя нагляд за умовами проживання і виховання усиновленої дитини не проводиться.

Відповідний нагляд здійснюється службами у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів у формі перевірки умов проживання та виховання дитини – щороку протягом перших трьох років після усиновлення дитини, а надалі – один раз на три роки до досягнення дитиною повноліття. Результати перевірки викладаються у звіті; у разі виявлення порушень прав дитини, службою у справах дітей вживаються відповідні заходи щодо їх усунення, а якщо протягом місяця відповідні порушення не вдається усунути, можливим є подання місцевою державною адміністрацією або місцевою радою позову про скасування усиновлення, визнання його недійсним або позбавлення усиновлювача батьківських прав [8; 9, с. 190].

Консульська установа чи дипломатичне представництво України здійснює нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини шляхом здійснення таких заходів: проведення співбесіди з усиновлювачами під

час взяття на консульський облік усиновленої дитини; відвідування родини усиновлювачів та усиновлених дітей, за результатами якого складається акт, що затверджується керівником консульської установи чи дипломатичного представництва України; проведення аналізу отриманих звітів про умови виховання і стан здоров'я усиновлених дітей, що надійшли від усиновлювачів (тобто у випадку нагляду за усиновленими дітьми, які проживають за кордоном звіт складають самі усиновлювачі, а не відповідна служба у справах дітей); проведення аналізу отриманої інформації про умови виховання і стан здоров'я усиновленої дитини, що надійшла від компетентного органу країни проживання; спілкування за допомогою засобів зв'язку з усиновлювачами та усиновленою дитиною щодо умов виховання і стану здоров'я усиновленої дитини, за результатами якого складається акт, що затверджується керівником консульської установи чи дипломатичного представництва.

Консульська установа чи дипломатичне представництво України, яким стало відомо про факти порушення прав усиновленої дитини, передання її на виховання іншим особам, закладам для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відібрання в усиновлювачів дитини правоохоронними органами та органами соціальної опіки, нещасні випадки з усиновленою дитиною, вживають разом з компетентними органами країни перебування невідкладних заходів до захисту її прав та перевірки умов проживання та виховання. Про результати вжитих заходів до відновлення прав та законних інтересів усиновленої дитини консульська установа чи дипломатичне представництво України повідомляє МЗС і Нацсоцслужбу не пізніше ніж через 30 днів з дня отримання відомостей про факти порушення прав усиновленої дитини. У разі коли не вдається усунути причини, що призводять до порушення прав дитини, консульська установа чи дипломатичне представництво України за місцем проживання усиновленої дитини в межах своїх повноважень сприяє вирішенню питання про скасування усиновлення або визнання його недійсним. Після скасування усиновлення або визнання його недійсним відповідна консульська установа чи дипломатичне представництво України сприяє поверненню дитини в Україну. Подальше влаштування такої дитини здійснює служба у справах дітей за місцем походження дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування [8; 9, с. 191].

У той же час, в літературі зазначається, що законодавство більшості країн покладає функції нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей з інших країн, на відповідні соціальні служби, недержавні агентства, які діють виключно в рамках національного законодавства. При цьому законодавство ряду країн не передбачає правових підстав для можливої участі у цьому процесі посадових осіб консульських установ інших держав. Таким чином, невідповідність законодавства призводить до невиконання усиновлювачами даного в Україні зобов'язання поставити дитину на консульський облік, чим перешкоджають здійсненню контролю за умовами проживання та виховання дітей. Крім цього, не завжди звіти про умови проживання та виховання дитини, які складають самі усиновлювачі мають об'єктивний характер [7].

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що у випадку подання заяви про усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства (якщо остання постійно проживає за межами території України), додатково подаються дозвіл уповноваженого органу виконавчої влади, висновок компетентного органу відповідної держави про умови їх життя і можливість бути усиновлювачами. Однією із особливостей здійснення усиновлення дітей іноземцями та особами без громадянства є те, що відповідно до ст. 287 Сімейного кодексу України якщо вони проживають за межами України, відповідна консульська установа за дорученням Міністерства закордонних справ України веде облік цих дітей і здійснює нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними вісімнадцяти років. Нагляд за умовами проживання і виховання усиновлених дітей, які проживають на території України, здійснюється службами у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів до досягнення дітьми вісімнадцяти років; облік дітей, які проживають за межами України здійснюють відповідні консульські установи та дипломатичні представництва України за місцем проживання дитини та усиновлювачів.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print> (дата звернення: 08.09.2022)
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print> (дата звернення: 08.09.2022)
3. Гожій І., Солончук І. Сучасні проблеми міждержавного усиновлення. *Jurnalul juridic național: Teorie și practică*. 2019. Martie. С. 123-128.

4. Тубольцева Я. С. Правова регламентація розгляду судами справ про усиновлення: основні положення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 1. С. 78-82.
5. Мосейчук А. І. Нагляд за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями, за законодавством України та країн Європейського Союзу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 175-179. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33396/1/НАГЛЯД%20ЗА%20ДОТРИМАННЯМ%20ПРАВ%20ДИТЕЙ.pdf> (дата звернення: 08.09.2022)
6. Логвінова М.В. Здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після їх усиновлення іноземними громадянами. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. 2007. Вип. 37. С. 359-365.
7. Погорецька Н. В. Міжнародне усиновлення: проблемні питання. *Форум права*. 2011. № 3. С. 59-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_102 (дата звернення: 08.09.2022)
8. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-p#top> (дата звернення: 08.09.2022)
9. Слабковська А. І. Нормативно-правове забезпечення процесу усиновлення українських дітей-сиріт іноземцями. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія Педагогічні та історичні науки*. 2014. Випуск 122. С. 185-193.

References

1. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002, January 10) *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine]. (2004, March 18). vid 18 bereznia 2004 roku. *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print> [in Ukrainian].
3. Hozhii, I. & Solonchuk, I. (2019). Suchasni problemy mizhderzhavnoho usynovlennia [Modern problems of interstate adoption]. *Jurnalul juridic național: Teorie și practică – National Legal Journal: Theory and Practice*, Macrh, 123-128 [in Ukrainian].
4. Tuboltseva, Ya. S. (2017). Pravova rehlementatsiia rozghliadu sudamy sprav pro usynovlennia: osnovni polozhennia [Legal regulation of consideration of adoption cases by courts: basic provisions]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*, 6, T. 1, 78-82 [in Ukrainian].
5. Moseichuk, A. I. (2020). Nahliad za dotrymanniam prav ditei, usynovlenykh inozemtsiamy, za zakonodavstvom Ukrainy ta krain Yevropeiskoho Soiuzu [Supervision of the observance of the rights of children adopted by foreigners under the legislation of Ukraine and the countries of the European Union]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*, 1, 175-179. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33396/1/NAHLIAD%20ZA%20DOTRYMANNIAM%20PRAV%20DITEI.pdf> [in Ukrainian].
6. Lohvinova, M. V. (2007). Zdiisnennia nahliadu za dotrymanniam prav ditei pislia yikh usynovlennia inozemnyimi hromadianamy [Monitoring the observance of children's rights after their adoption by foreign citizens]. *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky – State and law: Collection of scientific papers. Legal and political sciences*, 37, 359-365 [in Ukrainian].
7. Pohoretska, N. V. (2011). Mizhnarodne usynovlennia: problemni pytannia [International adoption: problematic issues]. *Forum prava – Law forum*, 3, 59-62. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_102 [in Ukrainian].
8. Poriadok provadzhennia diialnosti z usynovlennia ta zdiisnennia nahliadu za dotrymanniam prav usynovlenykh ditei, zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy No 905 [The procedure for conducting adoption activities and supervising the observance of the rights of adopted children, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 905] (2008, October 8). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-p#top> [in Ukrainian].
9. Slabkovska, A. I. (2014). Normatyvno-pravove zabezpechennia protsesu usynovlennia ukrainskykh ditei-syrit inozemtsiamy [Normative and legal support of the process of adoption of Ukrainian orphans by foreigners]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova. Seriiia Pedahohichni ta istorychni nauky – Scientific notes of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Pedagogical and historical sciences series*, 122, 185-193 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.09.2022.